

- **שם המחקר:** התפתחות השפה הליטרלית, הפיגורטיבית והנרטיבית בזיקה להתפתחות האינטליגנציה בקרב מתבגרים ומבוגרים עם מוגבלות שכלית- בהשוואה לנבדקים עם התפתחות תקינה במגזר החרדי: נתיב לקוי, יציב או מתמשך (מפצה).
- **שנה:** 2020
- **סוג מחקר:** דוקטורט
- **מס' קטלוגי:** 890-106-2018
- **שמות החוקרים:** אסתר פרוינדליך, בהנחיית: פרופ' בתיה חפציבה ליפשיץ ופרופ' נירה משעל
- **רשות המחקר:** אוניברסיטת בר אילן.

תקציר מנהלים

מחקר זה נערך בסיוע מענק מקרן שלם.

תמצית

מטרות המחקר הנוכחי היו בדיקת נתיבי התפתחות האינטליגנציה הקריסטלית והפלואידית ונתיבי התפתחות השפה הליטרלית, הפיגורטיבית והנרטיבית בקרב אוכלוסייה עם מוגבלות שכלית התפתחותית קלה ובינונית ($N=60$, $IQ=40-70$) ללא אטיולוגיה ספציפית (מש"ה לא"ס) בהשוואה לאוכלוסייה עם התפתחות תקינה ($N = 60$, $IQ = 85-115$) במגזר החרדי בשתי קבוצות גיל: ההתבגרות (16-21), והבגרות (22-40), לאור שלושה מסלולים אפשריים של התפתחות האינטליגנציה והכושר הקוגניטיבי באוכלוסייה עם מש"ה (Zeaman, & Fisher, 1970; Lifshitz-Vahav, 2015): הנתיב הלקוי

(IT-Impaired Trajectory), הנתיב היציב (ST-Stable Trajectory) והנתיב המתמשך (מפצה) (CT-Continuous Trajectory). הממצאים לגבי אינטליגנציה קריסטלית, שפה ליטרלית ושפה נרטיבית המצביעים על עלייה בציונים בין גילאי ההתבגרות (16-21) לבגרות (22-40) מאוששים את תיאוריית 'הגיל המפצה' (Lifshitz; 2020; Lifshitz-Vahav, 2015). כפי הנראה, ניסיון החיים והבשלות מסייעים לאוכלוסייה עם מש"ה ברכישת כישורים שנעדרו מהפרטואר הקוגניטיבי. מטרה נוספת הייתה בדיקת תרומתם של המשתנים האנדוגניים (גיל כרונולוגי, רמה קוגניטיבית בסיסית, מגדר) ושל המשתנים התלויים (אינטליגנציה קריסטלית ופלואידית) להסבר השונות המוסברת של השפה בשתי אוכלוסיות המחקר. תרומת האינטליגנציה הפלואידית לשלושת רובדי השפה באוכלוסייה עם התפתחות תקינה מחד, ותרומת הגיל הכרונולוגי והאינטליגנציה הקריסטלית לשלושת רובדי השפה באוכלוסייה עם מש"ה מאידך, מובילה למסקנה כי אוכלוסייה עם מש"ה נשענת יותר על האינטליגנציה הקריסטלית הכוללת ידע סמנטי מילולי שהינו אסוציאטיבי במהותו העולה ומתפתחת עם העלייה בגיל הכרונולוגי, ואילו אוכלוסייה עם התפתחות תקינה נשענת יותר על האינטליגנציה הפלואידית המזוהה יותר עם גורם ה- g של האינטליגנציה, הכוללת יכולות של פתרון בעיות היסק וזכירה, שאינם תלויים בלמידה.

רקע

בלשנים העוסקים בסוציו-לינגוויסטיקה (sociolinguistics) החוקרים את יחסי הגומלין שבין לשון וחברה משתמשים במונח "קהילת דוברים" (speech community), אותו טבע לראשונה Gumperz (1982), והגדיר זאת כיחידה חברתית מקומית המאפיינת כל אדם על פי שייכותו למקום ועל פי קיומם של קשרים הדדיים בתוך

היחידה. בחלוף השנים נוסחו הגדרות שונות למונח זה שאת המשותף להן ניתן לסכם כ"יחידה של ניתוח בלשני המבוססת על יסודות חברתיים" (Patrick, 2002). המאפיין חברי קהילת דוברים הוא, כי הם משתמשים באותן איסטרטגיות לשוניות הנושאות משמעות חברתית ותרבותית הברורה לבני הקבוצה וחולקים רפרטואר לשוני משותף (linguistic repertoire) (מוצ'ניק, 2006). באופן כללי מערכת השפה בחברה החרדית כוללת את לשון הקודש ואת העברית הישראלית (ברמן-אסולין, 2008).

מטרות העל של המחקר היו לבדוק את נתיבי התפתחות השפה הליטרלית, השפה הפיגורטיבית והשפה הנרטיבית, בקרב מתבגרים (16-21) ומבוגרים (22-40) עם מוגבלות שכלית התפתחותית (מש"ה) ללא אטיולוגיה ספציפית, בהשוואה לאנשים עם התפתחות תקינה במגזר החרדי, בעלי גיל כרונולוגי זהה. בניתוח גורמים (CFA) עם רוטציה מסוג Varimax שערכו Lifshitz, Verkuilen et al. (2018) לגבי מבחני שפה בהם נעשה שימוש במחקר הנוכחי, אושש כי קיימים שני גורמים אורתוגונאליים (מובחנים) שהטעינות המינימאליות של כל פריט בגורם הינה 0.35. הגורם הראשון כלל את מבחני השפה הליטרלית: אוצ"מ, מילים נרדפות, סיווג וניגודים, והגורם השני כלל את מבחני השפה הפיגורטיבית: אנאלוגיות, הומופונים וניבים. שלושה שופטים (עם דרגת אמינות בין הערכות של 90%) זיהו את מבחני השפה הליטרלית כמייצגים את האינטליגנציה הקריסטלית היות ופתרונם כרוך בהתנסויות תרבותיות וסביבתיות המבוססות על ידע ולמידה הנרכשים במהלך החיים. ואילו את מבחני השפה הפיגורטיבית זיהו השופטים כמייצגים את האינטליגנציה הפלואידית היות ופתרונם כרוך בפעולות מופשטות מכוונות ומבוקרות שלא ניתן לבצען באופן אוטומטי ולא ניתן לרכוש אותן דרך הסביבה (McGrew, 2009). לפיכך מצאנו לנכון לבדוק את נתיבי התפתחות השפה הליטרלית, הפיגורטיבית והנרטיבית בזיקה להתפתחות נתיבי התפתחות האינטליגנציה הקריסטלית והפלואידית באוכלוסייה עם מש"ה בהשוואה לאוכלוסייה עם התפתחות תקינה. יש לציין כי נתיבי התפתחות האינטליגנציה באוכלוסייה עם מש"ה והתפתחות תקינה נבדקו על ידינו במספר מחקרים (בוסתן, 2018; Lifshitz, Bustan et al., 2018; Chen et al., 2017), אולם מאחר והמחקר הנוכחי מתמקד במגזר החרדי שהינו בעל מאפייני שיח ייחודיים משלו (ברמן-אסולין, 2008) מצאנו לנכון לבדוק את האינטליגנציה הקריסטלית והפלואידית גם באוכלוסייה זו.

לפיכך מטרותיו האופרטיביות של המחקר הן:

1. לבדוק את נתיבי התפתחות האינטליגנציה הקריסטלית והפלואידית בקרב מתבגרים (16-21) ומבוגרים (22-40) עם מוגבלות שכלית התפתחותית ללא אטיולוגיה ספציפית (להלן: מש"ה לא"ס), בהשוואה לאנשים עם התפתחות תקינה במגזר החרדי, בעלי גיל כרונולוגי זהה.
2. לבדוק את נתיבי התפתחות השפה הליטרלית, השפה הפיגורטיבית והשפה הנרטיבית, בקרב קבוצות המחקר והגיל הנ"ל.
3. לבדוק את תרומת המשתנים האנדוגניים (גיל, רמה קוגניטיבית בסיסית, מגדר) ותרומת המשתנים התלויים (אינטליגנציה קריסטלית ופלואידית) להסבר השונות של השפה הליטרלית, הפיגורטיבית והנרטיבית בשתי אוכלוסיות המחקר.

נתיבי התפתחות האינטליגנציה והשפה על שלושת רבדיה נבדקו כאמור בהתאם לשלושה נתיבים אפשריים להתפתחות האינטליגנציה והכושר הקוגניטיבי באוכלוסייה עם מש"ה בהשוואה לאוכלוסייה עם התפתחות תקינה (Zeaman, 1970; Lifshitz-Vahav, 2015 & Fisher). נתיב לקוי (IT-Impaired Trajectory), לפיו האינטליגנציה (הקריסטלית והפלואידית) מגיעות לשיאן בגיל 13-14 וחלה ירידה כבד בגיל 20-30; נתיב יציב (ST-Stable Trajectory), לפיו האינטליגנציה (הקריסטלית והפלואידית) מגיעות לשיאן בגיל 20, בדומה לאוכלוסייה עם

התפתחות תקינה, לאחר מכן חלה יציבות ובגיל 50-60 חלה ירידה; ונתיב מתמשך (CT- Continuous Trajectory), לפיו האינטליגנציה והכושר הקוגניטיבי של אוכלוסייה עם מש"ה ממשיכים להתפתח גם בגיל בוגר. במחקר השתתפו מתבגרים ובמבוגרים עם מש"ה קלה-בינונית לא"ס ($M = 60$, $IQ = 40-70$) ובבדקים עם התפתחות תקינה ($M = 60$, $IQ = 85-115$) בשתי שכבות גיל: התבגרות עליונה (16-21) ובגרות (22-40). החידוש של המחקר בכך שהינו הראשון המתמקד בחקר השפה באוכלוסייה עם מש"ה במגזר החרדי ובדוק סימולטנית את נתיבי ההתפתחות של שלושה רכיבים מרכזיים בשפה (ליטרלי, פיגורטיבי ונרטיבי), באוכלוסייה עם מש"ה לא"ס מהתבגרות עליונה (16-21) ועד לבגרות תיכונה (40), ובהשוואה לאוכלוסייה עם התפתחות תקינה עם גיל כרונולוגי זהה.

שיטת המחקר

המחקר הנוכחי מתבסס על שתי תיאוריות. התיאוריה האחת מתייחסת לנתיבי התפתחות האינטליגנציה באוכלוסייה עם מובלות שכלית התפתחותית (מש"ה) בהשוואה לאוכלוסייה עם התפתחות תקינה (Zeaman, 1970 & Fisher). על פי תיאוריה זו, ההתפתחות של האינטליגנציה הכללית אצל אוכלוסייה עם התפתחות תקינה מתפתחת באופן ליניארי עד גיל 20, לאחר מכן חלה התייצבות, ובגילים מתקדמים, 50-60 בערך, חלה ירידה. התיאוריה השנייה היא תיאוריית "הגיל המפצה" (Lifshitz-Vahav, 2015). לפיה, האינטליגנציה של אנשים עם מש"ה עשויה להמשיך ולהתפתח גם בגילים מבוגרים. במחקר הנוכחי השתתפו 120 נבדקים מן המגזר החרדי בשתי שכבות גיל: התבגרות עליונה (16-21) ובגרות (22-40), המשתייכים לשתי קבוצות מחקר. הקבוצה האחת כללה מתבגרים ובמבוגרים עם מש"ה קלה-בינונית לא"ס ($M = 60$, $IQ = 40-70$), והקבוצה השנייה כללה מתבגרים ובמבוגרים עם התפתחות תקינה ($M = 60$, $IQ = 85-115$). מטרת המחקר היו לבדוק את נתיבי התפתחות האינטליגנציה הקריסטלית והפלואידית וכן את נתיבי התפתחות השפה הליטרלית, הפיגורטיבית והנרטיבית, בקרב מתבגרים (16-21) ובמבוגרים (22-40) עם מובלות שכלית התפתחותית ללא אטיולוגיה ספציפית (להלן: מש"ה לא"ס), בהשוואה לאנשים עם התפתחות תקינה במגזר החרדי, בעלי גיל כרונולוגי זהה. מטרה נוספת הייתה לבדוק את תרומת המשתנים האנדוגניים (גיל, רמה קוגניטיבית בסיסית, מגדר) ותרומת המשתנים התלויים (אינטליגנציה קריסטלית ופלואידית) להסבר השונות של השפה הליטרלית, הפיגורטיבית והנרטיבית בשתי אוכלוסיות המחקר. נתיבי התפתחות האנטליגנציה והשפה על שלושת רבדיה נבדקו בהתאם לשלושה נתיבים אפשריים להתפתחות האינטליגנציה והכושר הקוגניטיבי באוכלוסייה עם מש"ה בהשוואה לאוכלוסייה עם התפתחות תקינה (Zeaman, 1970; Lifshitz-Vahav, 2015). נתיב לקוי (IT-Impaired Trajectory), לפיו האינטליגנציה (הקריסטלית והפלואידית) מגיעות לשיאן בגיל 13-14 וחלה ירידה כבר בגיל 20-30; נתיב יציב (ST-Stable Trajectory), לפיו האינטליגנציה (הקריסטלית והפלואידית) מגיעות לשיאן בגיל 20, בדומה לאוכלוסייה עם התפתחות תקינה, לאחר מכן חלה יציבות ובגיל 50-60 חלה ירידה; ונתיב מתמשך (CT- Continuous Trajectory), לפיו האינטליגנציה והכושר הקוגניטיבי של אוכלוסייה עם מש"ה ממשיכים להתפתח גם בגיל בוגר. שפה ליטרלית כוללת את הרמה הבסיסית של הבעה והבנה של משמעות המילים. ברובד שפה זה נכללים אוצר מילים, צד שווה-הכללה, ניגודים ומילים נרדפות. תהליך רכישתה הוא אוניברסלי ומתרחש כהליך טבעי של רכישת ידע מילולי ומיומנויות נרכשות בעקבות למידה פורמלית וחשיפה בלתי פורמלית לסביבה ולתרבות (צור, סגל ורום, 2012). האינטליגנציה הקריסטלית היא ידע נרכש של שפה, אינפורמציה ומושגים של תרבות מסוימת. היא מושפעת מתרבות, למידה וחוויות חיים ולכן בבגרות עם העלייה בגיל חלה עליה ביכולת זו. לפיכך מסיקים החוקרים ;

Akerman 1996 (McGrew, 2009) כי השפה הליטרלית קשורה לאינטליגנציה קריסטלית. שפה פיגורטיבית כוללת את הבנת המשמעות שמעבר למילים ואת היחסיות שבין המילים. בכלל רובד שפה זה: אנלוגיות, הומופונים, מטפורות וניבים (Lehto, 2004 & Haavisto). האינטליגנציה הפלואידית מוגדרת כאינטליגנציה הכוללת את הכשרים המולדים הנדרשים להבנת יחסים, להסקת מסקנות ולפתירת בעיות חדשות שאי אפשר לפותרן באופן אוטומטי או על סמך ידע קודם (Akerman, 1996; McGrew, 2009). לפיכך מסיקים החוקרים Ackerman (1996) ו-McGrew (2009), כי יש בשפה הפיגורטיבית מרכיבים של אינטליגנציה פלואידית. שפה נרטיבית כוללת שני רכיבים: הרכיב המיקרו-מבני (microstructure) והרכיב המאקרו-מבני (macrostructure) המשתנים ברמת מורכבותם לאורך התפתחות שפה נרטיבית (Barton-Hulsey et al., 2017; Heilmann et al., 2010; Peterson et al., 2010). הרכיב המיקרו-מבני הינו לשוני וכולל ידע של אוצ"מ, סמנטיקה ותחביר הנרכשים מחשיפה ללמידה ולתרבות ולפיכך שפה זו קשורה לאינטליגנציה קריסטלית. הרכיב המאקרו-מבני הינו קוגניטיבי וכולל מיומנויות של זיכרון עבודה, סיבתיות, חשיבה מופשטת והסקה, שאינם נרכשים באמצעות למידה ולפיכך שפה זו קשורה גם לאינטליגנציה פלואידית (Barton-Hulsey et al., 2017; Heilmann et al., 2010; Peterson et al., 2010).

ממצאים עיקריים ודיון

מטרה א': בדיקת נתיבי התפתחות האינטליגנציה הקריסטלית והפלואידית בקרב אוכלוסייה עם מש"ה לא"ס בהשוואה לאוכלוסייה עם התפתחות תקינה.

אינטליגנציה קריסטלית: באוכלוסייה עם התפתחות תקינה חלה עלייה באינטליגנציה הקריסטלית עם העליה בגיל (McGrew, 2009). תיאוריית "הגיל המפצה" (Lifshitz-Vahav, 2015), טוענת כי לעיכוב בהתפתחות של אוכלוסייה עם מש"ה בשנים הראשונות יש פיצוי בשנים מאוחרות יותר וכי האינטליגנציה מגיעה לשיאה בגילאי 40-45 (Chen et al., 2017). לפיכך, שיערנו שבשתי קבוצות אוכלוסיות המחקר תחול עלייה בציונים מהתבגרות (16-21) לבגרות (22-40).

נמצא כי ציוני המבוגרים (22-40) היו גבוהים מציוני המתבגרים (16-21) בשתי קבוצות אוכלוסיות המחקר, בקרב הנבדקים עם התפתחות תקינה ובקרב הנבדקים עם מש"ה. השערת המחקר באשר לנתיב התפתחות האינטליגנציה הקריסטלית באוכלוסייה עם התפתחות תקינה ועם מש"ה, אוששה. נמצא נתיב מתמשך (מפצה) לאינטליגנציה הקריסטלית באוכלוסייה עם מש"ה.

אינטליגנציה פלואידית: בהתפתחות תקינה, במהלך הבגרות ישנה יציבות (Johnson et al., 2010; Ryan et al., 2000; Schaie, 2005, 2013; Hale et al., 2011; Monaco et al., 2013; Kaufman, 2001). תיאוריית "הגיל המפצה" (Lifshitz-Vahav, 2015), טוענת כי לעיכוב בהתפתחות של אוכלוסייה עם מש"ה בשנים הראשונות יש פיצוי בשנים מאוחרות יותר וכי האינטליגנציה מגיעה לשיאה בגילאי 40-45 (Chen et al., 2017). לפיכך, באשר להתפתחות תקינה העדפנו לשאול שאלה: האם ומתי תחול ירידה באינטליגנציה הפלואידית, האם החל מבגרות צעירה (21-30), או החל בבגרות תיכונה (31-40)? באשר לאוכלוסייה עם מש"ה שיערנו כי תחול עלייה בציונים מהתבגרות (16-21) לבגרות (22-40). לא נמצאו הבדלים מובהקים בין קבוצת המתבגרים (16-21) לקבוצת המבוגרים (22-40) בשתי קבוצות אוכלוסיות המחקר: נבדקים עם התפתחות תקינה ונבדקים עם מש"ה. נמצאה יציבות בציונים בין גילאי ההתבגרות (16-21) לבגרות (22-40). נמצא נתיב מקביל לאינטליגנציה הפלואידית באוכלוסייה עם מש"ה.

מטרה ב': בדיקת נתיבי התפתחות השפה הליטרלית, הפיגורטיבית והנרטיבית בקרב אוכלוסייה עם מש"ה לא"ס בהשוואה לאוכלוסייה עם התפתחות תקינה בשתי תקופות גיל: התבגרות עליונה (16-21), ובגרות (22-40) בזיקה לשלושה נתיבי התפתחות אפשריים: לקוי, יציב ומתמשך (מפצה).

שפה ליטרלית: שפה זו מקבילה לאינטליגנציה קריסטלית המתאפיינת כאמור בעלייה מהתבגרות לבגרות באוכלוסייה עם התפתחות תקינה. עפ"י תיאוריית "הגיל המפצה" (Lifshitz-Vahav, 2015), ומחקרים באוכלוסייה עם מש"ה (Chen et al., 2017; Lifshitz, Bustan et al., 2018) ישנה עלייה ביכולת הפלואידית מהתבגרות לבגרות. לפיכך שיערנו כי תחול עלייה בציונים מהתבגרות (16-21) לבגרות (22-40).

שפה פיגורטיבית: שפה זו מקבילה לאינטליגנציה פלואידית, המתאפיינת כאמור ביציבות או בירידה מהתבגרות לבגרות באוכלוסייה עם התפתחות תקינה. עפ"י תיאוריית "הגיל המפצה" (Lifshitz-Vahav, 2015), ומחקרים באוכלוסייה עם מש"ה (Chen et al., 2017; Lifshitz, Bustan et al., 2018) ישנה עלייה ביכולת הפלואידית מהתבגרות לבגרות. לפיכך שיערנו כי תחול עלייה בציונים מהתבגרות (16-21) לבגרות (22-40).

שפה נרטיבית: שפה זו קשורה לשני סוגי האינטליגנציות. לפיכך שאלנו האם יהיו הבדלים בשפה הנרטיבית בין קבוצות הגיל השונות? האם תימצא אינטראקציה בין קבוצות המחקר לבין קבוצות הגיל ביכולת הפקה של סיפור? הממצאים העולים מניתוחי השונות של המבחנים הבודקים את רובדי השפה הליטרלית והנרטיבית, וחלק ממבחני השפה הפיגורטיבית, לפיהם הציונים בבגרות (22-40) גבוהים מהציונים בהתבגרות (16-21), מצביעים על מגמה של הנתיב המתמשך (מפצה) בהתפתחות השפה בקרב אוכלוסייה עם מש"ה.

ממצאים אלו מאוששים את תיאוריית 'הגיל המפצה' (Lifshitz-Vahav, 2015; Lifshitz, 2020). כפי הנראה, ניסיון החיים והבשלות מסייעים לאוכלוסייה עם מש"ה ברכישת כישורים שנעדרו מהפרטואר הקוגניטיבי. באשר לרובד השפה הפיגורטיבי נמצא נתיב מתמשך רק לגבי אחד (מתוך שלש) המבחנים, מבחן הומופונים.

מטרה ג': בדיקת תרומת המשתנים האנדוגניים (גיל, רמה קוגניטיבית בסיסית, מגדר) ותרומת המשתנים התלויים (אינטליגנציה קריסטלית ופלואידית) להסבר השונות של השפה הליטרלית, פיגורטיבית ונרטיבית בשתי אוכלוסיות המחקר. באוכלוסייה עם התפתחות תקינה: נמצא כי הגיל הכרונולוגי תרם באופן מובהק (27.4%-25.6%) להבנת מדדים בשפה ליטרלית ובשפה נרטיבית. באשר לתרומת סוג האינטליגנציה נמצא כי האינטליגנציה הפלואידית תרמה באופן מובהק (37.7%-15.3%) להבנת שלושת רובדי השפה. כלומר אוכלוסייה זו נשענת בעיקר על האינטליגנציה הפלואידית שבהשוואה לאינטליגנציה הקריסטלית, מזוהה יותר עם גורם ה-g של האינטליגנציה הכללית הכוללת יכולת של פתרון בעיות מופשטות שאינן תלויות בניסיון, בתרבות ובלמידה.

באוכלוסייה עם מש"ה: נמצא כי הגיל הכרונולוגי תרם באופן מובהק (24.2%-6.8%) להבנת שלושת רובדי השפה. באשר לתרומת סוג האינטליגנציה נמצא כי האינטליגנציה הקריסטלית בלבד תרמה באופן מובהק (42.3%-17.9%) להבנת שלושת רובדי השפה.

המסקנה היא כי אוכלוסייה עם מש"ה נשענת יותר על האינטליגנציה הקריסטלית הכוללת ידע סמנטי מילולי שהינו אסוציאטיבי במהותו העולה ומתפתחת עם העלייה בגיל הכרונולוגי, ואילו אוכלוסייה עם התפתחות תקינה נשענת יותר על האינטליגנציה הפלואידית המזוהה יותר עם גורם ה-g של האינטליגנציה, הכוללת יכולת של פתרון בעיות היסק וזכירה, שאינם תלויים בלמידה.

מסקנות

למידה מתווכת במסגרות החינוך מגיל צעיר: במחקר הנוכחי נמצא כי לאוכלוסייה עם מש"ה יכולת הבעה והבנה בשלושת רובדי השפה: ליטרלית, פיגורטיבית ונרטיבית. בסוס ויישום תוכניות לימודים מובנות ומותאמות החל מהגיל הצעיר יתרמו רבות לקידום השפתי בפרט והקוגניטיבי-לימודי בכלל, בקרב אוכלוסייה זו. למידה מתווכת במסגרות בגיל המבוגר: א. למידה מתווכת במסגרות התעסוקה: במחקר הנוכחי נמצא כי היכולות השפתיות ברובד הליטרלי, הפיגורטיבי והנרטיבי, ממשיכות להתפתח עד הבגרות, או לפחות להישאר יציבות עד לגיל זה. לפיכך יש לספק הזדמנויות למידה בתחום זה גם בגילאי הבגרות במסגרות תעסוקה המיועדים לאוכלוסייה זו, ואף לייסד מסגרות לימודיות עבור אוכלוסייה זו, גם לאחר סיום תקופת הלימוד במערכת החינוך הפורמלית. ב. שינוי עמדות הצוות החינוכי והטיפולי: בעקבות הממצאים במחקרנו, חיוני לטפח בקרב צוותים במסגרות מגורים ותעסוקה של מבוגרים עם מש"ה עמדות חיוביות באשר ליכולת ההשתנות הקוגניטיבית שלהם, בגיל המבוגר. זאת, על מנת לאפשר להם לזכות במענה מותאם מעשיר ומקדם בתקופת הבגרות המתקדמת.

המלצות למחקרי המשך

מומלץ לבצע מחקרי המשך להרחבת ממצאי המחקר הנוכחי תוך התייחסות לקריטריונים הבאים: גודל המדגם: רצוי לכלול מספר נבדקים גדול יותר בכל קבוצת גיל. אוכלוסיית המדגם: מומלץ לבדוק קבוצת מחקר נוספת מן המגזר הכללי כדי שיהיה ניתן להשוות בין שתי הקבוצות: המגזר החרדי בהשוואה למגזר הכללי. מחקר אורך (Longitudinal study): מומלץ לתקף את ממצאי המחקר באמצעות מחקר אורך (Longitudinal study), לשם מעקב אחר ההתפתחות השפתית של נבדקי המחקר הנוכחי במדדים השונים, מגיל ההתבגרות ועד גיל הבגרות המאוחרת ואילך. טווח רמת המוגבלות השכלית: לשם הרחבת הידע וההבנה אודות כלל האוכלוסייה עם מש"ה ולצורך קביעת מוקדי טיפול יישומיים לשיפור איכות חייהם, מומלץ לבצע מחקרי המשך בקרב משתתפים עם מש"ה קשה ועמוקה. טווח גיל הנבדקים: מומלץ להאריך את טווח גיל הנבדקים לשם הרחבת הידע אודות נתיבי התפתחות האינטליגנציה והשפה בגילאים שמעבר לבגרות תיכונה, גיל 40 ומעלה.

- [לפריט המלא](#)
- [למאגר המחקרים של קרן שלם](#)
- [למאגר כלי המחקר של קרן שלם](#)